

1.5 Landschapson ontwerp

- **Versie:** 1
- **Datum:** 11/12/2008
- **Auteurs:** Hans Leinfelder, David Peleman, Sylvie Van Damme, Aukje de Haan, Moïra Heyn
- **Medewerkers:** Hubert Gulinck, Anja Van der Zalm, Marc Antrop, Jean-Francois Vandenaabeele, Marc Martens, Stijn De Vleeschouwer

Bijlage 1: [Projectenlijst](#)

In bovenstaande lijst staan de projecten (vanaf 2000 of bijzonder relevant) die doorgegeven zijn door onze contactpersonen en die we op websites van universiteiten en instellingen hebben gevonden. Deze lijst is waarschijnlijk niet volledig. Suggesties voor aanvulling zijn dan ook steeds welkom.

Bibliografie: [Overzicht van de bibliografie over dit thema](#)

In de bibliografie beperken we ons tot basiswerken. Deze geven een overzicht van het onderzoeksdomein, de bijdrage aan het onderzoeksveld landschap of voorbeelden van methoden die gebruikt kunnen worden.

1 Onderzoeksbenadering Landschapson ontwerp

Het landschap wordt in het landschapson ontwerp benaderd als een veranderende en veranderbare ruimte. Dit is het resultaat van zowel het ingrijpen van de mens omwille van het ruimtegebruik, alsook door natuurlijke processen, zoals klimaatveranderingen. Landschapson ontwerp wil deze veranderingsprocessen beïnvloeden en begeleiden, met als uiteindelijk doel de kwaliteit van het landschap in de toekomst te verbeteren, creëren of restaureren.

Veel van het landschapson ontwerp vindt plaats in ontwerp opdrachten in de praktijk zoals bij studie bureaus. Aan de onderzoeksinstellingen in Vlaanderen is landschapson ontwerp eigenlijk weinig ontwikkeld. De ervaring met landschapson ontwerp wordt dan ook niet opgedaan via wetenschappelijk onderzoek, maar vanuit de praktijk. Dit wordt veelal niet vertaald naar de theorie en er ligt ook weinig theorie aan de basis van de praktijk. Ontwerptheorie uit het buitenland en uit andere vakgebieden zoals architectuur, landschapsecologie, milieukunde, kunst en cultuur, etc. kunnen voor landschapson ontwerp daarom ook waardevol zijn.

Het is een misverstand dat ontwerpen enkel een zaak van esthetiek zou zijn. Een goed landschapson ontwerp vormt steeds een doordachte afweging tussen vorm en functionaliteit, met als uiteindelijke bedoeling een leefbare en duurzame omgeving te creëren. Deel van de ontwerp opdracht zal daarom moeten bestaan uit de analyse van de ruimte en het landschap. In veel ontwerpen wordt ook inbreng van de bevolking en belanghebbenden gevraagd. De methodes die daarmee gepaard gaan kunnen ook een belangrijke rol spelen in de communicatie over de toekomst van specifieke gebieden en het landschap.

1.1 Evolutie van de onderzoeksbenadering

1.1.1 Landschapson ontwerp als een nieuwe synthese

Tot in het begin van de 20ste eeuw was de landschapson ontwerper of tuinarchitect voornamelijk een métier, dat in hoofdzaak begaan was met tuinen, parken en boulevards en dus binnen een sterk

afgemeten domein werkzaam was. ¹ De functie stopte bijna letterlijk aan de grenzen van de eigendom of van de opdracht. Wie de rol van de landschapsontwerper vandaag opneemt is veel moeilijker af te bakenen. De voornaamste functie van de ontwerper was en is nog steeds het behouden van het overzicht; de samenhang van de ruimere omgeving (ook over de projectgrenzen heen) bewaren; interacties koppelen aan hun respectievelijke gevolgen en het inschatten van het resultaat op lange termijn. Het gaat dan met name om het verbeelden en modereren van alle beeldbepalende factoren in een gebied naar een visie, context en programma. Van oorsprong was deze benadering vrij eng, maar het landschapsontwerp – en het bijhorende onderzoek – heeft in de afgelopen eeuw zijn blik verruimd en neemt vandaag verschillende vraagstukken aangaande de ruimtelijke kwaliteit van het territorium in het vizier. Het landschapsontwerp dient daarbij uiteenlopende en vaak conflicterende belangen met elkaar in overeenstemming te brengen, zoals de drukke verkeersweg en de stille tuinkamer, de toerist op zoek naar een landelijk tafereel en de geïndustrialiseerde landbouw, de klassieke tegenpolen van stad en het platteland.

Deze verruiming van het werkterrein – en onderzoeksveld – van het landschapsontwerp was misschien veel minder een bewuste keuze, dan wel ingegeven door een algemene bezorgdheid over wat minzaam bekend is – en vaak met enige van cynisme doorspekte trots omschreven wordt – als de 'lelijkheid' van België. ² Voor een lyrische omschrijving van de kwaliteiten van dit 'lelijke' Vlaamse landschap ³ Een 'lelijkheid' die vervat ligt in de onvermijdelijke confrontaties die tot stand komen binnen een overbezet Vlaams territorium. Een 'lelijkheid' die zich uit op alle schaalniveaus – van de wijze waarop een agrarische loods zich situeert in de open ruimte tot de manier waarop de Vlaamse havens in hun omgeving ingebed zijn – en veelal in essentie te herleiden is tot een gebrekkige ruimtelijke kwaliteit. Vanaf de 20ste eeuw is er ook een algemene landschappelijke verschraling van het platteland op te merken, vooral te wijten aan transformaties in de landbouw. Daarnaast is er in Vlaanderen een duidelijk gebrek aan 'gemeenschapscultuur' dat zich bijvoorbeeld uit in individualistische bouwvormen en een gebrekkige zorg voor de collectieve ruimte. De 'lelijkheid' die hieruit ontstaat, is op deze wijze niet zozeer te lezen als een gerichte terechtwijzing van een gebrek aan esthetische kwaliteiten, maar vormt een metafoor voor de ondeskundigheid waarmee het Vlaamse territorium sinds meer dan een eeuw in gebruik genomen werd. In Vlaanderen ontbrak dan ook een cultuur en een wetenschappelijke discipline van landschapsontwerp, waarmee het eerder aansloot bij latijnse landen dan landen als UK, NL, USA, waar landschapsontwerp wel een academisch thema is.

Door de bewustwording van de ongestructureerde wijze waarmee met het landschap omgesprongen werd, werd de landschapsontwerper ook in Vlaanderen gaandeweg betrokken bij grote projecten. Er is meer aandacht en ruimte gekomen voor landschapsontwerp dat zich nu heeft verruimd tot ver voorbij parken en tuinen. In het begin van de 20ste eeuw zijn hier bij het ontwikkelen van de zogenaamde Garden Cities de eerste resultaten van zichtbaar, in de mijnstreek in Vlaanderen worden de ruimte en het landschap bijvoorbeeld zeer bewust ontworpen. In de loop van de 20ste eeuw wordt de ontwerper steeds nauwer betrokken bij grootschalige ingrepen in het landschap, waardoor de taak van de landschapsontwerper verbreedt.

Het werken in deze verruimde context leidt ertoe dat het landschapsontwerp zich ook geconfronteerd ziet met een groeiende complexiteit. Het landschapsontwerp is vandaag – in tegenstelling tot vele vroegere voorbeelden zoals de Franse en Engelse landschapstuinen – niet langer te herleiden tot een aantal duidelijk omlijnde ingrepen in het landschap. Spreken over landschapsontwerp impliceert het spreken over de wijze waarop een maatschappij opereert – d.w.z. de wijze waarop de mens woont, werkt, recreeert, etc. – in de omgeving en in het bijzonder in de schaarse open ruimte. Het landschapsontwerp bevraagt de manier waarop de maatschappij zich in relatie plaatst tot het fysisch substraat (bodemgesteldheid, reliëf, water,...). In die zin is het ontwerp een vorm van onderhandelen geworden: het zoeken naar een manier om de belangen van de betrokken partijen in dat landschap op elkaar af te stemmen en een nieuwe synthese tot stand te brengen tussen wat ooit een rurale omgeving was en de diverse verschijnselen die er onder de gemeenplaats van de 'verstedelijking' hun gading vinden, bijvoorbeeld toerisme, vertuining, para-agrarische activiteiten, verkavelingen, geïndustrialiseerde landbouw, etc. Daarenboven is het beeld van het landschap – als een ruraal, idyllisch tafereel – ook niet langer onbezonnen en onbezoedeld, integendeel. Achter de taferelen van een ruraal landschap schuilen wetten en decreten die pogen

dit beeld in stand houden. Het meest idyllische landschap heeft zo vaak een onzichtbare tegenhanger in talloze wetteksten, biologische waarderingskaarten, omschrijvingen van beschermde landschappen of dorpsgezichten, vogelhabitatrichtlijnen, etc.

Nu de inzet van het landschapsonderwerp dermate hoog is, zijn ook de betrokken partijen in het ontwerp van het landschap sterk in aantal toegenomen en hebben zij hun strategie aangepast. In de laatste tien à vijftien jaar is landschapsonderwerp – meer dan ooit voorheen – een thema geworden dat hoog op de agenda staat bij landschapsarchitecten, ecologen, architecten, stedenbouwkundigen, ruimtelijk planners en beleidsmakers. Onder meer de ontwerpende disciplines hebben een cruciale bijdrage geleverd tot het onderzoek over landschap, in die zin dat ze getracht hebben de toenemende complexiteit van dat landschap – die zich uit onder de vorm van de wetten en decreten, uiteenlopende discours en een stijgend aantal belanghebbenden – te synthetiseren in ontwerpvoorstellen. Deze synthese vertaalt de onderliggende regelgeving naar een document waarover kan worden gedebatteerd en gediscussieerd met een breed publiek en dat open staat voor externe input. Landschapsonderwerp kan zo een instrument tot negotiatie worden dat toelaat de belanghebbenden – noem ze desgewenst de stake-holders – van het landschap te informeren en keuzes begrijpelijk te maken alvorens definitieve ontwerpvoorstellen te formuleren. Deze ontwerpvoorstellen hebben daarbij een (ver)nieuw(d)e rol. Ze zijn niet langer het ultieme ontwerp dat te nemen of te laten is. Ze suggereren meer opties, verbeelden mogelijke denkpijlers. Het ontwerp is dan een instrument dat antwoorden biedt op de vraag 'what if...?'. ^{4 5}

1.2 Afbakening landschapsonderwerp

Een landschap is nooit 'af', het is altijd in verandering, er is nooit sprake van een statisch gegeven. Een landschap kan snel veranderen, bijvoorbeeld door wijzigingen in het alledaagse gebruik van de ruimte door de mens, en in andere opzichten langzaam omdat de betreffende processen, zoals veranderingen in het klimaat traag verlopen. Onder invloed van deze drijvende krachten kan de kwaliteit van het landschap achteruit gaan of toenemen. Landschapsonderwerp wil deze veranderingsprocessen beïnvloeden en begeleiden, met als finale bedoeling de kwaliteit van het landschap in de toekomst te behouden of te verbeteren.

Het landschapsonderwerp kan betrekking hebben op aanpassingen of inpassingen van nieuwe ontwikkelingen binnen een al bestaande landschappelijke structuur. Soms is het echter nodig, gelet op de maatschappelijke wensen en behoeften, die structuur wezenlijk te vernieuwen. Landschapsonderwerp werkt op die manier aan de verbetering, de restauratie of de creatie van landschappen door creatief in te spelen op de eigenschappen ervan, met inbegrip van de eigen dynamiek.

In landschapsonderwerp kan op verschillende tijdsschalen worden gewerkt, bijvoorbeeld de concrete realisatie van een project op korte termijn of de verkenning van mogelijke ontwikkelingen op lange termijn aan de hand van scenario-ontwikkeling of andere technieken.

Eens een landschapsonderwerp wordt uitgevoerd, zal het evenwel afwijken van het oorspronkelijke ontwerp door de concrete, niet te sturen handelingen van individuen en door voorspelbare en onvoorspelbare processen in de biotische en abiotische sfeer.

Landschapsonderwerp refereert zowel naar het creatieve en onderzoekende proces waarop een bepaald ontwerp tot stand komt, als naar het uiteindelijke, materiële product van dit proces in de vorm van één of ander grafisch of tekstueel plan en/of door een feitelijke of artistieke uitvoering in de fysische realiteit. Tenslotte is er de communicatieve, participatieve en negotiërende kracht van het landschapsonderwerp. Vaak vormt het ontwerp immers een middel om tot een maatschappelijke en/of politieke besluitvorming te komen over problemen, kwaliteiten of potenties.

De landschapsonderwerper heeft geen alleenrecht op het landschap, maar moet dit delen met andere disciplines en beleidsdomeinen. De manier waarop een bepaald ontwerp kan worden verwezenlijkt wordt daarom ook in sterke mate bepaald door de verschillende visies en beleidsvisies en wetgevingen van verschillende beleidsdomeinen die in een bepaald gebied een rol kunnen spelen. Het instrumentarium van de landschapsonderwerper is daarom bijzonder complex.

In veel gevallen is een verandering in het uitzicht van het landschap meer het gevolg dan

doelstelling van één of meerdere plannen van deze andere beleidsdomeinen. Zo wordt landschap bij plannen voor havenuitbreiding weliswaar meegenomen als één van de vele deelaspecten, maar is een actief behoud en/of herstel van het landschap hier meestal niet de prioriteit. De landschappelijke invalshoek vormt in de meeste gevallen slechts één van de verschillende aspecten die vaak maar op het einde van het planningsproces aan bod komen. Dan speelt landschapsontwerp vaak een belangrijke rol als verdediger van de cultuurhistorische en visueel-ruimtelijke aspecten en potenties van een bepaald gebied, met als bedoeling de schade op dit vlak tot een minimum te beperken.

Het onderscheid tussen planning en ontwerp is niet altijd duidelijk of scherp te onderscheiden, maar het is wel belangrijk de verschillen te kennen. De (ruimtelijke) planning toetst af welke factoren (sociaal-geografisch, biologisch, economisch, landschappelijk, ...) een rol spelen in de ruimtelijke structuur. De ruimtelijke planning beoogt om deze ruimtelijke structuur te optimaliseren binnen het aanwezige wettelijke kader (Structuurplan, BPA, RUP) en zal indien nodig voorstellen formuleren om dit wettelijke kader aan te passen. Ontwerp aan de andere kant is een middel dat hierbij een rol kan spelen, door bijvoorbeeld een nieuw ontwerp te maken voor een alternatieve ruimtelijke structuur. Een ontwerp is evenwel niet gebonden aan een bepaald wettelijk kader, maar kan daarbinnen wel ingezet worden (bijv. wanneer een ontwerp gemaakt wordt binnen een RUP). Het ontwerp is de ruimtelijke vertaling van een visie op een gebied. Planning en ontwerp zijn zowel op grote als op kleine schaal werkzaam. Het mag duidelijk zijn dat planning en ontwerp in de praktijk door elkaar heen kunnen lopen, binnen één project kunnen beide aspecten aan de orde komen en ook dezelfde persoon kan aan beide aspecten werken.

In specifieke gevallen vormt landschapsontwerp het uitgangspunt van een plannings- of ontwerpproces. In de meeste gevallen leidt dit tot een meer integrerende en holistische benadering. Landschap fungeert hier als een soort van lijm die de overige deelaspecten aan elkaar houdt of een initieel raamdeek dat de ontwikkeling van specifieke planthema's aanstuurt. De landschappelijke samenhang – die refereert naar een landschappelijk structurerend gegeven – en de beeld- en belevingswaarde spelen hier een grote rol. Deze benadering wint momenteel aan belang, maar is het duidelijkst aanwezig bij het ontwerp van groene ruimten, recreatiegebieden of de inrichting van het buitengebied. Wanneer landschap aan de andere kant pas laat meegenomen wordt in de planning fungeert het slechts als afwerkthema.

In de meeste Europese landen spoort de term landschapsarchitectuur quasi gelijk met landschapsontwerp, zoals het hierboven werd afgebakend. In Vlaanderen wordt landschapsarchitectuur echter van oudsher gekoppeld aan tuinarchitectuur. Zo bestaan er al een vijftigtal jaar twee professioneel gerichte opleidingen in de landschaps- en tuinarchitectuur, die uitmonden in de titel en het beroep van landschaps- en tuinarchitect. De laatste jaren kent het takenpakket van de landschapsarchitect weliswaar verregaande ontwikkelingen. Vandaag de dag ontwerpt de landschapsarchitect allerhande buitenruimten, zowel stedelijke als landelijke, op kleine en grotere schaal. Meer en meer wordt hij of zij ook ingeschakeld in een multidisciplinair team, dat instaat voor de planning, de inrichting en de uitvoering van de ruimte.

Het blijft moeilijk een definitie te geven van landschapsontwerp. Er bestaat geen internationale conventie en in verschillende literatuur is geen overeenstemming en veel discussie. Algemeen wordt het idee aanvaard dat bij landschapsontwerp 'vormgeving', het creëren en manipuleren van vorm belangrijk is. Belangrijk in dit kader is dat landschapsontwerp enerzijds verwijst naar het ontwerpproces en anderzijds naar het uiteindelijke (eventuele) product, zowel het plan als de uitvoering op terrein. Dit uit zich zowel het zoeken naar de juiste vorm, als de ruimtelijke vertaling in een toekomstig landschap.

1.3 Landschapsontwerp en landschapsonderzoek

Binnen de onderzoeksbalans is landschapsontwerp één van de domeinen die bijdraagt tot het landschapsonderzoek. Desondanks is het niet altijd evident om een evenwichtige synergie tussen

ontwerp en onderzoek tot stand te brengen en varen ze nog vaak een eigen koers. Deze spanning berust ten dele in hun sterk verschillende tradities. Landschapsonderzoek kende een aantal belangrijke impulsen in de 19de eeuw onder de opkomst van de wetenschappen en onder de bedreiging die op het landschap kwam te rusten door de uitdijende geïndustrialiseerde steden en hun infrastructuur (kanalisatie van rivieren, aanleg wegen en spoorwegen, etc.). Vanuit verschillende invalshoeken – geografisch, biologisch, historisch, etc. – werden de kenmerken van het landschap in beeld gebracht om ze in stand te kunnen houden ondanks alle bedreigende neveneffecten van de vooruitgang. In het ontwerp van de stedelijke ruimte kreeg deze opvatting in de 19de eerst ondersteuning. In snel groeiende steden in met name de VS, bijvoorbeeld New York waren de denkbeelden van Olmsted bepalend voor het ontwerp van groene ruimtes. Hij was namelijk van mening dat iedere stadsbewoner altijd recht had op toegang tot groene openbare ruimte en heeft steeds voor dit denkbeeld gestreden.

Daartegenover heeft landschapsontwerp een traditie die verder teruggrijpt in de geschiedenis en met de Engelse en Franse landschapstuinen belangrijke invloeden kende. Deze pioniers van het landschapsontwerp waren minder gestoeld op het behoud van sites en hadden voornamelijk aandacht voor het bedenken van nieuwe landschappelijke composities of taferelen. Veelal deden landschapsarchitecten daarvoor wel een beroep op de nieuwe kennis die vanuit het landschapsonderzoek voor handen was.

De rol van landschapsontwerp binnen landschapsonderzoek ligt vooral in het verder uitbreiden van deze synthetiserende rol, die het al doorheen zijn hele geschiedenis opgenomen heeft. Het landschap wordt kritisch bekeken en men zoekt naar de aanwending van de aanwezige waarden in de toekomstige inrichting. Door de kennis uit het onderzoek te koppelen aan de wil om de betekenis van het landschap continu te herdenken en te bevragen, wordt een belangrijke en buitengewone bijdrage geleverd aan het onderzoek rond landschap.

De manier van onderzoek bij landschapsontwerp wijkt af van traditioneel wetenschappelijk onderzoek. Bij wetenschappelijk onderzoek is de finaliteit van het onderzoek het vergaren van kennis. Bij ontwerp is dat in de meeste gevallen niet het geval, aangezien veel onderzoek in het ontwerp ligt. De finaliteit is meestal een praktisch uit te voeren plan. Daarin onderscheid het meeste landschapsontwerp zich van andersoortig landschapsonderzoek. Natuurlijk levert ook het praktische onderzoek kennis op over het landschap, maar dit wordt zelden ontsloten.

1.4 Internationale aandachtspunten

Een aantal ontwikkelingen rond landschapsontwerp op Vlaams niveau zijn afspiegelingen van wat er op internationaal vlak beweegt binnen landschapsontwerp en onderzoek. Centraal daarbij staat het doorbreken van de grenzen van de diverse kennisdomeinen die rond landschap werken. Dit uit zich op verschillende vlakken:

- Landschapsontwerpers bekommeren zich in steeds toenemende mate om vraagstellingen die in aanverwante disciplines aan bod komen: dit wil zeggen in de biologie, geografie, landbouw, ruimtelijke ordening. Deze kruisbestuiving uit zich onder meer in een toenemende aandacht voor ecologie, publieke ruimte, etc., in zowel de literatuur als in de ontwerpen aangaande landschap. Ontwerpteam voor landschappelijke projecten worden samengesteld met experts uit deze verschillende disciplines.
- Landschapsontwerp beperkt zich niet langer tot het ontwerp van een rurale omgeving zoals een park of een tuin. Landschapsontwerp is operatief in de dagelijkse omgeving en leent er zich toe om perifere bebouwing, gebieden van intensieve landbouw, bedrijventerreinen, ontwikkelingen langs de steenwegen, enz. van een overkoepelende

visie te voorzien. Het is in die context vaak moeilijk om nog van een 'landschapsontwerp' te spreken zoals dat genoegzaam bekend is. Veeleer gaat het om bedenken van een ruimtelijke visie waarbij het landschap mee in overweging wordt genomen. Recente internationale publicaties en congressen wijzen op dit breder discours en het streven naar een convergentie tussen het 'klassieke' landschapsontwerp enerzijds en disciplines zoals architectuur, stedenbouw en ruimtelijke planning anderzijds. ⁶ In 2008 werd het jaarlijkse congres EURAU – dat stedenbouwkundigen en architecten uit Europa bijeenbrengt – gewijd aan de vraag hoe architectuur en stedenbouw een gepast antwoord konden bieden vanuit hun respectievelijke disciplines op het toenemende belang van landschapsontwerp en onderzoek. ⁷ In de VS heeft men "landscape design" altijd beschouwd als een geleidingsproces voor ontwikkelingen zoals verkaveling, urbanisatie, nieuwe bedrijventerreinen, etc. en heeft men zich daarmee altijd op stedelijke gebieden gericht.

- In toenemende mate is er ook een breder draagvlak voor landschapsontwerp. Zo doen gemeenten, steden en regio's die op een duurzame manier met hun kostbare en waardevolle open ruimte willen omspringen steeds vaker een beroep op landschapsontwerp. Naast grote impulsen in de steden, is er een toenemende bewustwording van het belang van het 'platteland' en de wens van regio's en gemeenten om zich met de kwaliteiten daarvan te associëren. ^{8 9}

1.5 De relevantie van landschapsontwerp voor de erfgoedbenadering

Landschapsontwerp speelt een unieke rol voor erfgoed. Door in een ontwerp enerzijds rekening te houden met het aanwezige (zichtbare of onzichtbare) erfgoed, kan het erfgoed beter zichtbaar gemaakt, hersteld of nieuw leven in geblazen worden.

In sommige gevallen is het landschapsontwerp zelf het erfgoed. Aan het ontwerp van tuinen en parken (en andere ruimten) wordt vaak een hoge erfgoedwaarde toegekend en om die reden bijvoorbeeld ontsloten of beschermd. Niet alleen ontwerpen uit het verleden, maar ook huidige landschapsontwerpen kunnen erfgoed (gaan) vormen.

Landschapsontwerp speelt een belangrijke rol in de manier waarop we met erfgoed omgaan. Er wordt namelijk nagedacht over de betekenis van landschap en men gaat op zoek naar oplossingen. Bovendien wordt de betekenis van het 'erfgoed' zelf voortdurend bevraagd. Bij het vormgeven van het landschap kan in meer of mindere mate rekening gehouden worden met het erfgoed. Door op juiste wijze om te gaan met de erfgoedwaarden van het landschap kan het ontwerp het erfgoed herwaarderen, herstellen, restaureren, etc. Wanneer men op een verkeerde manier omgaat met het erfgoed kan dit aangetast of vernietigd worden. Dit betekent dat het van groot belang is dat de ontwerper het erfgoed in een gebied kent en naar waarde weet te schatten. Het is aan de landschapsontwerper (samen met opdrachtgever, beleid, bevolking) om vervolgens keuzes te maken.

Omdat bij landschapsontwerp veel wordt gewerkt aan de toekomst van de ruimte en het landschap, worden ook veel verschillende methoden en instrumenten toegepast, die ook voor de niet-landschapsontwerper zeer bruikbaar zijn, zoals referentiebeelden, scenario's, concepten, etc. Een belangrijke methode is bevraging en participatie van bewoners en andere belanghebbenden in

het ontwerpproces. Op die manier kan hun inbreng worden gevraagd, maar kan ook over de toekomst(ige inrichting) van het een gebied worden gecommuniceerd. Door hiermee rekening te houden kan het ontwerp aansluiten op de streekidentiteit en deze versterken.

2 Stand van zaken

We schetsen hieronder een overzicht van de verschillende types onderzoek die bestaan. Het is namelijk niet mogelijk of wenselijk alle individuele projecten (ontwerpende onderzoeken) op te lijsten. Ervaring in landschapsonwerp wordt over het algemeen vooral in de praktijk opgebouwd. Er wordt impliciet gekeken naar wat wel en niet werkt (bij studiebureau's) in plaats van het theoretisch te onderzoeken. Een wetenschappelijk kader en belangrijke basisonderzoeken bestaan in Vlaanderen niet echt.

Allereerst zijn er de **praktijkonderzoeken**, of de ontwerpende onderzoeken. Hierin ligt grotendeels de rol van de huidige landschapsonwerper. Er wordt vorm gegeven aan het landschap vanuit een analyse van de ruimtelijke- en de planningscontext, maar meer nog wordt er gekomen tot nieuwe denkbeelden en typologieën. Zo kan de landschapsonwerper de rol van aanstuurder van het proces op zich gaan nemen, ver voorbij de vormgeving. Het mag duidelijk zijn dat het sommige ontwerpen en ontwerpers hierin veel verder gaat dan andere.

De ontwerpende onderzoeken kunnen, op verschillende schaalniveau's betrekking hebben. Zo kunnen de ontwerpen een invloed hebben op een groot gebied, het macroniveau. Dit zijn meestal grote ruimtelijke visies waarin ontwerp een meer of minder belangrijke rol speelt. Zo wordt in het VEN heel Vlaanderen opgenomen en bij landinrichting zoals de ruilverkaveling worden grote gebieden heringericht. Een ontwerp voor een zone is ook mogelijk, bijvoorbeeld de Gentse Kanaalzone of toeristische netwerken. Het ligt aan de aard van de opdracht in hoeverre er echt landschapsonwerp aan te pas komt. Binnen de ruilverkaveling is landschap sinds 1970 wettelijk opgenomen en was het sinds 1978 verplicht een landschapsplan op te maken. Bij toeristisch netwerken zoals een fietsroute langs de kust worden wel zeer bewust ontwerpen gemaakt voor de infrastructuur, bepaalde knooppunten, etc. Ook de de inrichting van stadssossen bij diverse steden in Vlaanderen kennen een deelaspect ontwerp.

Het grootste aantal praktijkonderzoeken zijn de ontwerpen op microniveau, die allemaal hun eigen (lokale) impact hebben. Deze worden vooral bij studiebureau's uitgevoerd, maar soms ook bij universiteiten.

Deze projecten behandelen een bepaalde casus voor een begrensd gebied. Bijvoorbeeld de herinrichting van een straat of plein. Er zijn vaak bepaalde aspecten uit andere disciplines die vertaald moeten worden naar de realiteit van de bewuste plek. De straat moet bijvoorbeeld voorzieningen hebben voor fietsers of de berm moet onderhoudsvrij zijn. Deze ontwerpen hebben allemaal een bepaalde ruimte voor creativiteit en het is aan de uitvoerders zelf in hoeverre dit wordt ingevuld. Het uiteindelijke ontwerp bepaalt voor een groot deel hoe het landschap er op die bewuste plek uit gaat zien. Deze ontwerpen kunnen dan ook een grote impact hebben op het landschap.

In dit type ontwerp wordt door studiebureaus soms gewerkt met zogenaamde 'formats'. Dit is een vast programma voor de inrichting en ontwerp voor een bepaald type opdracht. Zo kan elke buurtweg bijvoorbeeld ongeveer op dezelfde wijze ontworpen worden, met gebruik van dezelfde maten (bijvoorbeeld breedte fietspad ed.). Een minimum aan onderzoek naar landschap en context zal altijd worden gedaan, en het is natuurlijk sterk afhankelijk van het studiebureau en de ontwerper in hoeverre de landschappelijke kwaliteiten en variëteiten daadwerkelijk opgenomen worden in het ontwerp. Ook de aard van de opdracht is hierbij in grote mate bepalend. Sommige ontwerp bureaus hebben zich gespecialiseerd en nemen aspecten als belevingswaarde, gebruikswaarde en toekomstwaarde specifiek van het landschap op in hun studie en ontwerp.

Het andere type onderzoek is het **onderzoek naar ontwerp**. Dit zijn de meer theoretische ontwerponderzoeken die aan universiteiten en andere onderzoeksinstituten worden uitgevoerd. Deze onderzoeken werken bijvoorbeeld naar de ontwikkeling van een ontwerp methode zoals de

casco- of lagenbenadering en ecopolis in Nederland. In Vlaanderen bestaan weinig soortgelijke onderzoeken. Dit komt doordat er weinig wetenschappelijke instellingen of onderzoeksgroepen zijn die zich specifiek bezig houden met landschapsontwerp. Bepaalde hogescholen en universiteiten hebben een klein deel dat zich met landschapsontwerp bezig houdt. Eén van de weinige voorbeelden van theoretisch onderzoek in Vlaanderen is het concept van After Sprawl. ¹⁰ Een theoretisch en praktijkgericht ontwerp onderzoek dat rond 2001/2 werd uitgevoerd. De focus van dit onderzoek lag op de stedelijke driehoek Brussel – Antwerpen – Gent, bekeken vanuit internationaal perspectief.

Aan de UGent wordt momenteel gewerkt aan een doctoraatsonderzoek naar de integratie van landschap in ruimtelijk ontwerp in Vlaanderen.

Een ander type “onderzoek naar ontwerp” is het meta-onderzoek. Dit is onderzoek waarbij verschillende processen of ontwerpen worden vergeleken om te kijken wat het beste werkt. Over het algemeen wordt dit onderzoek overigens niet heel bewust gedaan. De formats die studiebureaus gebruiken, krijgen vaak hun vorm doorheen verschillende praktijkopdrachten. In historisch onderzoek van tuinen en parken worden de ontwerpen geanalyseerd. Bij stedenbouw wordt soms gekeken naar de duurzaamheid van ontwerpen. Maar zelden wordt bij deze onderzoeken gekozen voor het landschappelijk oogpunt.

Ten slotte wordt er onderzoek gedaan naar het landschap als beeld, een thema dat in landschapsontwerp een belangrijke rol speelt. In Vlaanderen zijn er een aantal mooie voorbeelden te vinden van dit soort onderzoek. Voor het onderzoek “recollecting landscapes” werden de foto’s van Massart (1904) opnieuw gefotografeerd (1980 en 2004). De foto’s geven een goed beeld van de veranderingen in het landschap in de afgelopen honderd jaar. Ook in verschillende thesen werden de veranderingen onderzocht. Een ander terugkerend thema aan de UGent vakgroep Architectuur en Stedenbouw zijn thesen die de skyline van de steden Leuven, Antwerpen, Brugge en Gent behandelen. Aan de UGent wordt onderzoek gedaan naar perceptie en beleving. ¹¹

3 Leemtes in onderzoek en aandachtspunten voor de toekomst

- Om een theoretische basis te bieden voor ontwerp in Vlaanderen ontbreekt nu veelal het onderzoek naar ontwerpmethoden. Vlaanderen is op zich een toepasselijk laboratorium omdat het sterk verstedelijkt is en misschien ligt hier juist een kans voor fundamenteel onderzoek. Deze modellen kunnen sturend en ondersteunend zijn. Het gebrek aan theoretische basis wordt door sommigen als een probleem gezien. In de praktijk wordt echter vaak succesvol gebruik gemaakt van internationale voorbeelden. Een theoretische basis is wellicht niet nodig, een nieuwe ontwerpattitude zal misschien meer opleveren dan een nieuwe ontwerptheorie.
- Vele van de niet-academische “ontwerp-instellingen” in Vlaanderen hebben (hadden) geen schrijfcultuur, zodat veel informatie verloren gaat en syntheses ontbreken. De bibliografie over ontwerptradities en –projecten is bijzonder schaars (vergeleken met bijv. de schrijftaditie in Nederland). Er is zelfs niet eens voldoende grijze literatuur voorhanden.
- In de praktijk wordt ervaring opgedaan met ontwerp. Het is de taak van de overheid om aandacht te hebben om het landschap in alle beleidsdomeinen te implementeren en te controleren of dit (goed) gebeurt. Ontwerp is een domein met veel invloed op de

ontwikkeling van het landschap en er is daarom onderzoek gewenst naar het ontwerp in de praktijk. Houden de ontwerpen wel rekening met het landschap? Wat zijn goede en slechte voorbeelden? Houden de formats, die op eender welke plek toegepast worden, wel rekening met de lokale landschappelijke kwaliteit? Dit zijn maar voorbeelden van vragen die onderzocht zouden kunnen worden. Een kanttekening hierbij is nodig, het is zeer moeilijk ontwerpen af te toetsen aangezien het geen exacte wetenschap betreft en niet beoordeeld kan worden aan de hand van kwantificeerbare criteria.

- Er is onvoldoende ervaring om te werken met beeldkwaliteit in Vlaanderen. Terwijl een beeldkwaliteitsplan een zeer bruikbaar instrument is voor het uitzetten van een ruimtelijke richting voor een gebied. Bij de uitbreiding van een dorp kan men er bijvoorbeeld voor kiezen de nieuwe woningen geconcentreerd aan het dorp te “plakken”, de zogenaamde “witte schimmel”. Anderzijds kan men ook bestaande structuren in het landschap aangrijpen om daar op verder te bouwen. Een beeldkwaliteitsplan is nodig en een inventarisatie van foto’s om de waardering van deze gebieden na te gaan en een plan uit te stippelen voor de toekomst.

4 Samenwerking

Mooie voorbeelden van samenwerking in ontwerp zijn plekken of ateliers waar verschillende ontwerpers of experts samen komen om over één thema/gebied na te denken. In Vlaanderen zijn de masterclasses goede voorbeelden op kleine schaal. In Nederland bestaat de Schetsschuit voor het landelijk gebied. Daarbij worden diverse (plaatselijke) experts samen gebracht om na te denken over de problematiek en toekomst van een bepaald gebied. Door veel belanghebbers te betrekken bij deze projecten wordt het uiteindelijke resultaat breed gedragen.

Gezien landschapsontwerpers bezig zijn met de toekomst van het landschap ligt hier een samenwerkingskans met de erfgoedsector, die veelal historisch getint is. Erfgoed kan op vele manieren het landschapsontwerp verrijken en versterken. Aan de andere kant kan de denkwijze van ontwerpers, voor mensen die werken rond erfgoed, de blik verruimen. Samenwerking tussen ‘ontwerp’ en ‘erfgoed’ kan voor beide sectoren inspirerend zijn.

5 Bronnen en methodes

In principe gaat elk landschapsontwerp uit van een grondige studie van het bestaande landschap binnen een afgebakend studiegebied. Deze landschapsanalyse vormt geen doel op zich, maar gebeurt in functie van het uiteindelijke ontwerp. De grondigheid ervan wordt bepaald door en gefilterd in functie van de ontwerpdoelstellingen en het programma. Dit zijn de door de opdrachtgever vertaalde wensen en noden van de beoogde gebruikers. Het is aan de ontwerper zelf hoe hij dit onderzoekt en uitwerkt. Om tot een gedegen landschapsontwerp te komen kunnen verschillende bronnen worden ingezet, die hieronder kort worden besproken. Veelal worden de bronnen niet afzonderlijk beschouwd, maar er wordt gekeken naar de onderlinge samenhang en dynamieken die zich voordoen.

- Participatie en bevraging: in veel gevallen dienen bepaalde leemten in de kennis of detailleringen in de loop van het ontwerpproces te worden aangevuld. Dit gebeurt

enerzijds bijvoorbeeld door middel van belevingsonderzoeken met enquêtes of interviews die ter plaatse worden afgenomen of anderzijds aan de hand van participatieve planprocessen, waarbij bewoners of gebruikers van het plangebied tijdens het traject bij de plan- en besluitvorming meer of minder actief worden betrokken. Op die manier probeert de ontwerper te achterhalen hoe (groepen van) mensen het ideale landschap op een bepaalde plek zien. Dit ideale landschap vormt dan het referentiekader voor het uiteindelijke landschapsontwerp.

- Vergelijkende kaartstudie en / of verwerking via GIS
 - Thematische kaarten: bodemkaart, vegetatiekaart, landschapsatlas, Europese beschermingszone's, etc. Deze kaarten worden vooral gebruikt om na te gaan in wat voor zones het gebied waarvoor het ontwerp gemaakt wordt ligt en waarmee rekening dient te worden gehouden.
 - Historische kaarten: door historische kaarten te gebruiken kan naar relictten uit het verleden worden gezocht voor het ontwerp. Veelgebruikte kaarten zijn die van de Ferraris, Popp en Vandermaelen, maar ook de topografische kaarten vanaf midden 19de eeuw kunnen bijkomende informatie leveren. Ook kaartboeken van de 16de en 17de eeuw kunnen lokaal soms veel interessante input aanbrengen.
- Literatuuronderzoek
- Veldonderzoek
- Ruimteanalyse
- Beeldanalyse

6 Instellingen en onderzoeksgroepen

Vooraf bij de 'overige instellingen' staan organisaties die niet bewust het landschap ontwerpen, maar er wel een grote impact op hebben. Soms wagen zij zich ook indirect aan ontwerp.

6.1 Wetenschappelijke instellingen

- UGent: Vakgroep Architectuur en Stedenbouw
- UGent: Civiele Techniek
- UGent: Vakgroep Geografie
- KU Leuven: Departement Aard- en Omgevingswetenschappen
- KU Leuven: Departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening (ASRO)
- Hogeschool Gent: Departement Biowetenschappen en Landschapsarchitectuur
- Erasmushogeschool Vilvoorde
- Hoger Instituut der Kempen

- Hogeschool West-Vlaanderen
- AROV
- ILVO
- Team Vlaams Bouwmeester

6.2 Overige instellingen

- VLM
- ANB
- Provincies
- Natuurpunt
- Ingenieurs- en ontwerpbureau's